

SSENARIYDA SAN'AT VOSITALARINING O'RNI

Sh.K.O'rinov

BuxDU Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası o`qituvchisi

S.Sadullayeva

BuxDU San'atshunoslik fakulteti MSM guruh 3-kurs talabasi

Anotatsiya: *Mazkur maqolada tadbirlarda eng ko'p qo'llaniladigan san'at turlaridan ssenariy yaratish jarayonida to'g'ri foydalanish qonun-qoidalari ko'rsatib o'tilgan. Ssenariyning mazmuni va mohiyati zahiridagi musiqiy mutanosiblik bir-biriga bog'lanish, dasturining bosh mavzusidan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi ssenariyning yarim muvaffaqiyatini ta'minlashi izohlangan.*

Kalit so'zlar: *ssenariy, tadbir, musiqa, temp, xoreografiya.*

Tadbirlarni tashkil etishda juda ko'p san'at turlaridan foydalanamiz. Avvalambor bu tushunchadan oldin ssenariy haqida to'xtalib o'tsak o'rinli bo'ladi, albatta. Ssenariy - o'tkaziladigan tadbirlar, bayram va tomoshaling to'liq yozma bayonidir. U.Qoraboevning "Badiiy-ommaviy tadbirlar" kitobida yozishicha, italyancha so'zdan olingan bo'lib, "asarning plani, sxemasi"ni anglatadi. Ssenariy asosida tadbir namoyishlarini tashkil etishda:

- teatr san'atining barcha elementlari,
- raqs,
- rassomlik ijodiyoti,
- dramaturgiya,
- aktyorlik,
- rejissorlik,
- badiiy bezak,
- so'z san'ati va boshqalar katta manbalardan hisoblanadi.

Mazkur mavzuda tadbirlarda eng ko'p qo'llaniladigan san'at turlaridan raqs va musiqa san'ati to'g'risida fikr yuritimiz.

San'atlar ichida uning bitta turi borki, usiz tadbirni tashkil etish mumkin emas. Bu musiqa san'atidir. Ssenariy tuzishda musiqaning beqiyos o'rniga ana shu nuqtai nazar bilan yondashmoq zarur bo'ladi. Chunki musiqasiz dastur jonsiz haykal ma'nosini anglatadi. Ssenariy dasturini sifatli texnik yozuvi (grammafón likopcha, magnit tasma, kompakt disk) tizimida foydalanish tavsiya etiladi. Chunki sifatli texnik yozuv mukammal ijroni muhrlab saqlash, targ'ib qilish, o'rganish uchun eng qulay vositalardan. Faqat uning hozirdagi ancha keng imkoniyatlaridan to'g'ri, boshqacha qilib aytganda, tinglovchi - tomoshabinga malol kelmaydigan darajada foydalanish zarur bo'ladi.

Ssenariyda musiqiy ohang oldingi asosiy planga chiqmaslik zarur. Ssenariy tuzishda musiqadan to'g'ri foydalanish ssenariyning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ssenariy tuzishda musiqasiz va kuy-qo'shiq jo'rligisiz dastur kam dan-kam tuziladi. Chunki kuy, qo'shiq, ssenariyning ozig'i hisoblanadi. Ayniqsa tarixdan tarkib topgan milliy an'analar urf-odatlar, rasm-rusm, taomil marosimlarning vujudga kelishi, har xil bayramlar va shunga o'xshash qator

omillar ssenariysi o'z-o'zidan mavzu va xarakterga qarab musiqa tanlashni taqozo etadi. Ssenariyda musiqa bosh mezon sanaladi. Masalan tarixiy voqealar aksida milliy kuy va ohanglarda foydalaniladi. Xalq qahramonligi va vatanparvarlik mavzusidagi dasturlarda jangovor ruhni jonlantiruvchi ohanglardan foydalaniladi. Link jarayon yoki g'azallar tasvirida yengil yorug'likni aks etuvchi musiqalardan foydalanilsa o'rinli bo'ladi.

Ssenariy mohiyati va musiqiy mutanosiblik o'z-o'zidan bir-biriga bog'liqlik belgisidir. Ssenariyning mazmuni va mohiyati zamiridagi musiqiy mutanosiblik bir-biriga bog'lanish, dasturining bosh mavzusidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Masalan ssenariyda tarixni aks ettiruvchi tarix ko'rinishlari va obrazlari bilan bog'liq bo'lgan bloklardagi ko'rinishlarga mutanosib bo'lishi uchun xalqimizning musiqa merosiga murojaat qilinadi. Shu ko'rinishga monand musiqa tanlanadi. Musiqalar ko'rinish paytida fon orqali beriladi va zarur paytda balandligi va pastligi ko'rinish va holatlarining obrazlar- ning mutanosibligi bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Musiqiy bezak ssenariyning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Chunki rejissuraning oldinga qo'ygan maqsadini amalga oshirish musiqiy bezak bilan o'lchalanadi va ssenariyning mazmun va mohiyatini belgiyaydi. Madaniy tadbirlarda (ommaviy bayramlar, sayillar, teatrlashtirilgan konsert, badiiy publitsistik kompozitsiyalar va h.k) qo'llaniladigan musiqa faqat tomoshabin uchun emas, ijrochi uchun ham muhimdir. Fikrni bir joyga to'play olish, rolga, obrazga kirishish, sahnada o'zini erkin his qilish uchun, umuman sahna maydondagi voqelikni, ommani boshqarish uchun ham muhim vositalardan biri hisoblanadi. Agar tanlangan musiqaning ifodaviy va tasviriy imkoniyatlari to'liq namoyon bo'lgan bo'lsa, asarni tomoshabin emotsional va to'laqonli ravishda qabul qiladi.

Musiqaning elementlari:

- melodiyasi,
- ritmi,
- temp,
- dinamika,
- tembrlari yetarli darajada me'yorida foydalanilsa va yagona maqsad sari uyg'unlashsa, bu elementlar yagona, garmonik ravishda butunligicha birlashishsa, u berilgan vazifasini to'liq ifodalagan bo'ladi, asar musiqa bilan chiroyli «bezaladi».

Musiqa tomoshabinni tomoshani yaxshi qabul qilishida muhim rol o'ynaydi, lekin tomoshabinning asosiy e'tibori aktyorda yoki sahnada bo'layotgan xatti-harakatlarda bo'lganligi uchun musiqani me'yoridan (hajmi, ovoz balandligi kabi) oshirib yuborsak, biz tadbir yoki tomoshadagi voqealikni tomoshabinga yetib kelish me'yor darajasini buzishimiz mumkin. U me'yor darajasida amalga oshirilsa, bir umr tomoshabinning yodida qolishi mumkin. Musiqa - buyuk va aniq san'atdir. U bizni mahoratga, yuksaklikka undaydi, biz anglamay qolgan fikrlarni ilg'ab olishga yordam beradi”.

Musiqaning ifodali imkoniyatlari kengdir. Unda hayot va o'lim, qahramonlarcha kurash, orzu, qayg'u, shikoyat, tuhmat, hazil kabi mavzularni ifodalash mumkin. Musiqaning buyumini ko'rsatib, tasvirlab beruvchi vositasi yo'q, lekin u tomoshabin sezgisiga, ongiga ta'sir qilibgina qolmasdan, uni tasavvur qilishga unday oladi. Musiqaning tasviriy darajasi turli janrlarda turlicha namoyon etiladi. Ayniqsa, kino va teatr san'atida tasviriy imkoniyatlardan keng foydalaniladi. Masalan, faqat musiqa yordamida biz poezd «chiza olmaymiz», lekin buni

ovoz, tovush orqali (musiqa jo'rligida g'ildirak aylanishi va h.k.) berishimiz mumkin. Bo'lajak madaniy tadbirlar tashkilotchilari musiqaning sahnalashtirish uchun muhim jihatlarni bilib olishlari zarurdir.

Madaniy va maishiy turmushimizni musiqasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Zero, erta tongdan to kech tunga qadar yon-atrofimizda yangrab turgan turfa navolar ma'naviy va ruhiy ehtiyojimizni qondirishga xizmat qilmoqda. Musiqa jon ozig'i deb bekorga aytilmagan. Qadim zamonlarda bir donishmand: «Omma iste'molidagi musiqaning saviyasidan jamiyatning ruhiy sog'lomligini aniqlay olaman», degan ekan. Bunday imkoniyatlar endilikda mislsiz darajada kengaydi, cheki-chegarasi qolmadi. Zero, tovush yozish va yangratish uchun mo'ljallangan moslamalar allaqachon turmushimizdan mustahkam o'rin olib, kundalik hayotimiz zaruratiga aylanib qolgan. Barkamol avlod tarbiyasiga qarata maqsad qilib ishlatilayotgan «ma'naviy barkamollik» iborasini hamma har xil tushunib, idrok etishi ehtimoldan xoli emas. Adabiyot, she'riyat va barcha san'at turlarini zinhor kamsitmagan holda ta'kidlab o'tmoqchimizki, yoshlar tarbiyasi, ulg'ayib borayotgan kishida chin insoniy fazilatlar shakllanib, kamol topishida musiqaning ahamiyati beqiyosdir.

Musiqa kechaning g'oyaviy mazmuniga qarab tanlanadi va fon sifatida beriladi. Musiqadan foydalanishning mazkur varianti tadbirlarda juda keng qo'llanilib, she'r o'qilayotganda ham, kinolavhalar ko'rsatilayotganda ham, dramatik parchalar ijro etilayotganda ham bu vositalarning ta'sirchanligini oshirish maqsadida xizmat qiladi. Tadbir mazmuniga qarab, musiqiy chiqishlardan foydalanish mumkin. Alohida musiqiy nomer, tadbir kayfiyatini beruvchi musiqa, boshlovchilar chiqishlariga musiqa, sahnalashtirilgan parchalar uchun musiqa, qahramonlar xatti-haratini ifodalovchi musiqa, chorlov, raqslar musiqasi va hokazolar - tadbir yoki spektaklning mazmunini boyitishiga katta ta'sir ko'rsatadi". Ssenariyda esa bu jihatlaming hamma xususiyatlari hisobga olinishi shart. Sahna bezagi, tadbirning temporitmi uchun, alohida olingan nomerlar va boshqa musiqiy jarayonlar ssenariyda aks ettirilishi lozim. Uning vaqti, ketma-ketligi aniq ko'rsatilgan bo'lishi shart.

Tadbirlarda eng ko'p qo'llaniladigan san'at turlaridan yana biri bu raqs san'atidir. Raqs - insonning mehnat jarayonida tashqi olamdan olgan emotsional taassurotlari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan va inson gavdasining harakat va holatlari vositasi bilan yaxlit badiiy obraz yaratiladigan san'at turidir. Hozirgi kunda bayram va tomoshalarda raqs harakatlari tomoshaning boshidan oxirigacha davom etib turishi mumkin. Chiroyli, did bilan kiyinib olgan raqqosa qizlarning mayin, jozibali harakatlari, yigitlarning esa jo'shqin va shiddatli harakatlari sahnada tomoshaviylik effektini yanada kuchaytiradi, sahna bezagi, musiqa va raqs uyg'unligiga erishiladi, natijada tomoshabin bundan estetik zavq oladi.

Raqs faoliyati bevosita musiqa san'ati bilan chambarchas bog'langanligi tufayli, ularning uyg'unligiga erishish rejissor va baletmeysterdan katta ustalik, mahorat talab etadi. Mavzuga mos, tadbir g'oyasidan kelib chiqib, musiqa asari yaratilgandan so'ng, raqslarni sahnalashtirish uchun baletmeyster avval musiqani tinglab, o'zida o'zlashtirib, unga mos xatti-harakatlar izlaydi. Harakatlar bekorchi, oddiy qo'l yoki oyoq harakatlari emas, ma'no va mazmunga ega bo'lgan xatti-harakatlardan iborat bo'lishi va tadbir mazmuniga, g'oyasiga xizmat qilishi lozim. Umuman, raqslar to'g'risida so'z borganda «baletmeyster» va «xoreografiya» tushunchalari ko'proq qo'llaniladi. Shuning uchun ham bu tushunchalarni aniqlab olishimiz maqsadga muvofiqdir. Lug'atlarda «baletmeyster» nemischa (balletmeister) so'zidan olingan bo'lib, raqs,

balet, operalardagi o'yin sahnalarini qo'yuvchi balet rejissori, deb ko'rsatilgan bo'lsa, «xoreografiya» esa raqs yaratish san'ati, ya'ni raqsli spektakl deb izohlangan. XIX asr oxirlaridan boshlab raqs san'ati xoreografiya deb atala boshlandi. «Xoreografiya» atamasi fransuz raqs o'qituvchisi R.Fyoye (1700-yil) tomonidan kiritilgan. Hozirgi kunda bu ikkala tushuncha ham, raqs sahnalashtirish (raqs sahnalashtiruvchi), raqs qo'yish (raqs qo'yuvchi) ma'nosida ishlatilib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. U. Qoraboev. “Badiiy ommaviy tadbirlar”. T., 1986
2. V.Q.Rustamov. “Zamonaviy bayramlar rejissurasi muammolari”. T.: Faylasuf. mil. jam.nashriyoti. 2013.
3. J.Mahmudov, X.Mahmudova. “Rejissura asoslari”. T.: O‘DSI bosmaxonasi. 2008.
4. V.Rustamov. “Ommaviy bayramlar rejissurasi va sahnalashtirish asoslari”. T.: 2008.
5. F.Ahmedov. “Ommaviy tadbir va bayramlar rejissurasi va aktyorlik mahorati”. T.: “Cho‘lpon”. 2007.
6. Urinov S. K., Rakhmatova M. THE ROLE OF CULTURE AND ART OF UZBEKISTAN ON A GLOBAL SCALE //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2022. - T. 3. - №. 4. - C. 370-376.
7. Orinov S. K., Qodirova V. NOMODDIY-MADANIY MEROSNI O'RGANISHDA “AVESTO” NING O'RNI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 83-86.
8. Orinov S. K., Boboqulova S. MADANIYAT VA SAN'AT BOSHQARUVINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 78-82.
9. Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI AHOLINING IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI OBYEKT SIFATIDA //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 68-72.
10. Orinov S. K., Abdusalomova H. TEATRLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 766-770.